

Lévinasi mittemärgiline nägu

Jaan Undusk

Emmanuel Lévinas sündis 12. jaanuaril 1906 Kaunases juudi perekonnas, õppis filosoofiat alates 1923. a. esmalt Strasbourg'is, seejärel 1928–1929 Edmund Husserli ja Martin Heideggeri juures Freiburgis. Algselt oligi ta Heideggeri jänger, kuid sai oma õpetaja fundamentaalontoloogia kõige järjekindlamaks vastustajaks Teise maailmasõja järgses loomingus. Alates 1930. a. õppis Lévinas Pariisis, olles seitsaadik ka Prantsusmaa kodanik ja prantsuse filosoof. Lévinasi ulatuslikus loomingus tõusevad keskseina esile doktoritöö “Totaalsus ja lõpmatus” (1961) ning “Teistviisi kui olla ehk teispool olemust” (1974). Töötas professorina Poitiers' (1961), seejärel Pariisis Nanterre'i (1967) ja Sorbonne'i (1973) ülikoolis. Suri 25. detsembril 1995 Pariisis.

Ülaltõlgitud filosoofiline miniatuur, mille Lévinas avaldas 1961 bülletäänis “Information Juive” ja hiljem kogumikus “Raske vabadus: Esseid judaismist” (1963), võiks olla väike märkamatu briljant tema valdavalt abstraktse võitu prohvetlust esindavas loomingus. Ühendades kaks ühendamatut nime, Heideggeri kui 20. sajandi filosoofi number üks ja Gagarini kui esimese inimese kosmoses, loob Lévinas pingevälja, millesse mahutab esseistliku elegantsiga kogu oma filosoofia põhikujutelmad. Lévinas murrab Euroopa filosoofia klassikalist traditsiooni õieti sellega, et asetab eetika ettepoole igasugusest olemise mõtte otsingust, mille läänemaist kulminatsiooni näeb ta Heideggeris kui totaalse (ja “paganliku”) olemise preestris. Traditsiooniliselt oli ju mõtteteaduses ikka olnud esmane ontoloogia ehk olemisõpetus, millele järgnes gnoseoloogia (epistemoloogia) ehk õpetus olemise tunnetamisest, ja alles nende järel tuli eetika ehk õpetus käitumisest suhtes olevaga – see tundus olevat loogiline hierarhia. Lévinasi jaoks seevastu saab inimväärne filosoofia alata üksnes eetilise suhte kehtestamisest Minu ja kellegi Teise vahel, iga muu algus viib vägivalda ideoloogiani.

Eetilise algsuhte ilmestajana kasutab Lévinas 'näo', 'silmnäo', 'palge' (*face, visage*) kujundit, eesti keeles võib rääkida lihtsalt 'otsa-vaatamisest' või 'palge ees seismisest': inimese ja maailma eetiline kontakt hakkab pihta kellelegi Teisele otsa vaatamisest, kellegi Minust absoluutselt erineva olevuse palge ees seismisest. 'Otsa-vaatamine' ei ole tunnetuslik akt, mille tulemusel ma näen enda ees näiteks kaluri, neegri, naise, ilusate, kavalate jne. tundemärkidega nägu. 'Otsa-vaatamine' on tunnetuseelne algahekord, absoluutse moraalse vastutuse võtmine kellegi Teise ees, mitte uudishimulik märkide otsing. Niipea, kui ma hakkam eristama näos tundemärke, on alanud tunnetuslik, ühtlasi maailma objektistav, Teist ahistav, vägivalda ettevalmistav tegevus, olgu see siis teaduslik või esteetiline. Kellegi Teise alasti palge ees ei loe ma seevastu ei märke ega suuda valetada – see tagab 'otsa-vaatamise' ja 'palge ees seismise' alustrajavuse. 'Alasti pale' – see on õieti Jehoova lõputu, ilmekas, kuid tundemärkideta nägu, mille järgi loodi teatavasti inimene (1. Mo. 1, 27). Näha inimest Jehoova näoga, sellest algabki moraal. Ja siit on mõistetav ka Lévinasi vaimustus Juri Gagarini kosmoselennu ees, mis tema jaoks ei ole mitte ainult kosmoseajastu, vaid sümboolselt ka eetikaajastu ning autentse judaismi uus algus. Avakosmos – see ongi Jehoova, Inimese, Teise alasti nägu, lõputu, ilmekas, loendamatu tähti täis, ammendamatu loetav, kuid samas (ideoloogiliste) tundemärkideta. Lend avakosmosse – see on astumine Jehoova ja tema näoga inimese palge ette, eetilisel puhul 'näkku vaatamine' millelegi/kellelegi absoluutselt tundmatule.

Ning siin tuleb mängu veel see Lévinasile omane teema, mille nimeks on 'lahkumine Paigast' või 'Koha mahajätt'. Lévinas on antisemiootik, märgilise ellusuhtumise üks jõulise- maid vastustajaid 20. sajandi filosoofias. Semiootika, märgistamisõpetus on tema jaoks vägi- vällateadus *par excellence*, mis seisab totalitaarsete süsteemide teenistuses. Nii looma kui ka inimese juures on märgistamine ehk semioos alati seotud mingi koha, territooriumi märgis- tamisega, mille tulemusel jagatakse võimupiirkonnad, eristatakse sikud lammastest ja omad võõrastest, s.t. diskrimineeritakse kedagi Teist ja sünnitatakse vägivald. Märk on alati märk uuest kavatsetavast koonduslaagrist, haakrist kellegi varrukal ja juuditäht kellegi rinnas. Just siit tuleneb ka Lévinasi paradoksaalne poolehoid üleskutsele "Laastagem pühad hiied!", sest just pühapaigad (Paigaks pühitsetud kohad!) on need, mis sümboliseerivad ideoloogilisi eris- tusi asjasse pühendatute ja asjasse pühendamata vahel, diskriminatsiooni, apartheidi jne. 'Lahkumine Paigast' on seevastu eetiliselt alustrajav akt, minek märgistamata territooriumi- le, astumine puhtasse eetikasse. Ning on taas mõistetav, millist tohutut eetilist (ning mitte üksnes sümboolset!) potentsiaali nägi Lévinas seetõttu Gagarini väljahüppes avakosmosse, homogeensesse ruumi, kus ükski inimene ei ole tähistanud radu, kus ei ole mõeldavgi Paiga vaim.

Ehkki 20. sajandi teise poole tunnustatuim filosoof Jacques Derrida on oma riukaliku filosoferimislaadiga mõneti väga erinev püha otsekoheusega silma paistvast Lévinasist, tõsisest iisraeli mehest, peituvad tema ideede idud sageli Lévinasi prohvetlikes nägemustes. Derrida essee "Vägivald ja metafüüsika" (1964), kummardus oma vanema kolleegi ees, tegi tagasihoidliku Lévinasi õieti maailmas tuntuks. Nii on ka Lévinasi 'lahkumine Paigast' kui eetiline imperatiiv üsna läbinähtavalt Derrida alusmõiste *différance* (eesti keelde tõlgitud näiteks kui 'erinevus' või 'siirdus') üks eellasi: viimase järgi ei ole meie sõnade tähendus iial paigas, vaid alati veel viibiv, alati juba möödas, alati kuhugi teel, nagu Igavene Juut. See märkide paine alt väljalibisemise kultus võiks samas vihjata, et nii Lévinas kui ka Derrida, üks Leedu, teine Alžeeria juutkonna esindaja, mõlemad prantsuse filosoofid, on ühtlasi dema- googiliste massifilosoofiade ajastu heitunud lapsed. Minu elulugu pole olnud midagi muud kui natsistliku õuduse eel- ja järelaimus, on lausunud Lévinas ise.

Sellisena eristub Lévinasi filosoofia järsult mitte ainult Heideggeri turvalisusse suunatud kodu-otsinguist ja natside vulgaarsest *Blut-und-Boden*-ideoloogiast, vaid ka meie omakandi- mehe krahv Hermann Keyserlingi aristokraatsest suurmaaomanikufilosoofiast, mille koha- selt "kultuur tekib vaid seal, kus inimhing astub abiellu spetsiifilise maapinnasega". Lévinas nimetab oma filosoofiat judaismiks. Sellest ei maksa end hirmutada lasta. Lévinasi täisvaim- sel judaismil pole mingit seost nende juudi rahvast häbistavate turukaupmeestega, kes enese- haletsust ja vihkamist müües ajavad üle maailma oma holokausti-äri.